

TÜRKİYƏDƏ MİLLİ BİBLİOQRAFİYA

Türkiyədə milli bibliografiya XX əsrin əvvəllərinə kimi çox zəif inkişaf etmişdir. Ölkədə ilk mətbəə yalnız XVIII əsrin əvvəllərində 1729-cü ildə İbrahim Mütəffərikə tərəfindən yaradılmış və kitab çapına başlanılmışdır. 1732-ci ildə türk dilində Katib Çələbinin (1609-1656) «Cihan nüma» adlı ilk xəritəli coğrafiya kitabı çap olmuşdur. Türkiyədə ilk qəzetlər fransız dilində yaranmış, 1831-ci ildə isə türk dilində «Takvim-i Vekai» adlı ilk qəzet, 1863-cü ildə isə Mecmua-i Fünun» adlı jurnal dərc edilmişdir.

Yeni türk əlifbasının qəbul edildiyi 1928-ci ilə kimi, yəni ölkədə ilk kitab nəşrindən sonrakı iki yüz illik bir dövrdə 30.000-ə yaxın kitab çap olunmuşdur ki, bu da nəşriyyatçılıq işinin nə qədər zəif inkişaf etdiyini açıb göstərir. Belə vəziyyət bibliografiyanın da zəif inkişafına səbəb olmuşdur.

Bununla belə, Türkiyədə ilk bibliografik əsərin yaranması hələ XVII əsrə təsadüf edir. Böyük Türk tarixçisi, coğrafiyaşünas, maliyyə və dənizçilik kimi bir-birinə yad olan elmləri dərinlən bilən Katib Çələbi 30-a qədər əsərin müəllifidir. Bu gün də öz əhəmiyyətini qoruyub saxlayan bu əsərlər bibliografik cəhətdən də diqqəti cəlb edir. Onun ən mühüm əsərlərindən olan «Kəşfüz-Zünun»da 9512 müəllif, tərcüməçi və şərhçinin tərcümeyi-halı ilə yanaşı, onların fars, ərəb və türk dillərində yazılmış 14.051 adda əsərləri haqqında da məlumatı əks etdirir.

Əsərdə materialların düzülüşü xüsusi maraq doğurur. İlk dəfə olaraq bütün əsərlər sərlövhələri əlifba üzrə düzülmüşdür (Şərqdə bu metodu ilk dəfə olaraq Katib Çələbi tətbiq etmişdir). Sərlövhədən sonra əsərin aid olduğu elm sahəsi göstərilmiş, daha sonra isə müəllif haqqında bioqrafik məlumat verilmişdir. Yəni onun anadan olduğu və vəfat etdiyi tarix, fəaliyyəti haqqında qısa arayış göstərilmişdir. Bundan sonra əsas mətndən qısa parçalar verilir. Birinci səhifənin başlanğıcı. Bölmələr və fəsillər sadalanır. Onların qısa məzmunu açılır, əlavələr, tərcümələr və şərhələr, onların müəllifləri haqqında məlumatlar əks olunur.

Katib Çələbinin bu əsəri 1858-ci ildə İstanbulda və Misirdə eyni vaxtda mətbəə üsulu ilə nəşr edilmişdir. İkinci dəfə o iki cildə 1941-1943-cü illərdə çapdan çıxmış və bu nəşrə İsmayıl paşa iki cildlik əlavə

tərtib etmişdir. Həmin əlavə 1945-1947-ci illərdə doktor Şerefəddin Yalıtqaya və Rifat Belgenin redaktorluğu ilə çap olunmuşdur.

Katib Çələbinin başqa əsərləri ilə yanaşı, bu əsəri də Avropa dillərinə tərcümə edilmişdir. Ərəb dilində olan əsər XIX əsrdə məşhur şərqşünas Flüqel tərəfindən latın dilinə tərcümə edilərək 1835-1858-ci illərdə ilk iki cildi Leypsiqdə, digər beş cildi isə Londonda çapdan çıxmışdır. Flüqel əsərdə əvvəlcə ərəb dilində vermiş, daha sonra isə latın dilində tərcüməsini göstərmişdir. Müxtəlif nəşrləri olan bu mühüm əsər axırıncı dəfə Türkiyə Maarif Nazirliyi tərəfindən iki cildə əvvəlki nəşrlərdən fərqli olaraq səhvlər düzəldilərək çap olunmuşdur.

Türkiyədə kitabxana-biblioqrafiya işi ötən əsrin 20-ci illərindən, yəni Türkiyə Cümhuriyyəti yarandıqdan sonra inkişaf etməyə başlamışdır. Demək olar ki, K.Çələbinin əsəri 1934-cü ilə kimi yazılmış yeganə biblioqrafik mənbə hesab olunur.

1934-cü ildə Türkiyənin Böyük millət Məclisi məcburi nüsxə haqqında qanun qəbul edir. Həmin qanuna əsasən ölkənin bütün nəşriyyatları Maarif Nazirliyinin məcburi nüsxə idarəsinə pulsuz beş nüsxə təqdim etməli idilər. Bu nüsxələr ölkədə olan böyük kitabxanalara paylanmalı və bunun əsasında «Türkiyə biblioqrafiyası» adlı cari Milli biblioqrafiya orqanı çap olunmağa başlayır. Burada Türkiyədə latın əlifbasının qəbul edildiyi vaxtdan, yəni 1928-ci ildən başlayaraq nəşr edilmiş bütün ədəbiyyatın qeydi aparılırdı. Onun 1939-cu ildə çap olunmuş ilk buraxılışı on illik bir dövrü 1928-1938-ci illərin nəşrlərini əhatə etmişdir.

1954-cü ilə kimi bu nəşr Türkiyə Maarif Nazirliyi tərəfindən çap olunmuş, həmin ildən isə Milli Kitabxana tərəfindən hazırlanmağa başlamışdır. 1955-ci ildən Milli Kitabxana nəzdində «Biblioqrafiya» institutunun təşkili «Türkiyə biblioqrafiyası»nın daha da təkmilləşdirilməsinə, onun Beynəlxalq Standartlara uyğun tərtib olunmasına səbəb olmuşdur. Biblioqrafik göstəriciyə edilən bəzi dəyişikliklər nəticəsində o, başqa ölkələrdə yayımlananlara bənzər duruma gətirilmişdir.

1955-ci ildən «Türkiyə biblioqrafiyası» Milli Kitabxana tərəfindən hazırlanmış təlimat əsasında tərtib edilir. Bunun nəticəsində onun keyfiyyəti yaxşılaşmış və ardıcıl çap olunmağa başlamışdır. Burada materialın sistemləşdirilməsində bəzi əlavələr edilməklə beynəlxalq onluq təsnifat sistemindən istifadə edilir. Bölmələr daxilində ədəbiyyat müəlliflərin və müəllifsiz əsərlərin sərlovhələrinin əlifbası üzrə düzülür. Hər bölmənin sonunda müvafiq bilik sahəsinə dair çap olunan qəzet və jurnallar ayrıca başlıq altında verilir. Türkiyədə Avropa dillərində nəşr

olunmuş, ədəbiyyat, xarici müəlliflərin türk dilinə tərcümə edilmiş əsərləri. Həmçinin Türkiyənin azlıq təşkil edən millətlərinin dillərində çıxmış əsərlər vəsaitin uyğun şöbələrində əks olunur. Ayrıca «Musiqi» bölməsində notlar, coğrafiya bölməsində isə xəritə və atlaslar təsvir olunur. «Türkiyə bibliografiyası» müasir Türkiyənin bütün çap məhsulu haqqında cari bibliografik məlumatı əks etdirir.

«Türkiyə bibliografiyası»nda bibliografik təsvir 1985-ci ildən ingilis-amerikan kataloqlaşdırma qaydalarına uyğunlaşdırılmış və buraxılışlar aylıq olaraq yayımlanır.

Göstəricinin sonunda mətbəə və nəşriyyatların əlifba üzrə adları verilir və hər birinin qarşısında ünvanları göstərilir.

Ölkənin cari Milli bibliografiya orqanı olan bu nəşr 1989-cu ildən avtomatlaşdırılmış qaydada kompüterdə hazırlanır. 2003-cü ildən isə CD-ROM formasında aylıq olaraq yayımlanır. Türkiyədə çapdan çıxan bütün nəşrlər haqqında burada bibliografik məlumat əks olunduğu üçün «Türkiyə bibliografiyası»nı ölkənin mətbu həyatının güzgüsü hesab etmək olar. Ayrıca «Türkiyə bibliografiyası»nın sonundakı statistik məlumatlar hansı mövzuda nə qədər əsərin çap olunduğunu müəyyənləşdirməyə imkan verir. Bu nəşr bir çox kütləvi, məktəb və uşaq kitabxanaları tərəfindən kataloqlaşdırma və təsnifləşdirmə işlərində rəhbər olaraq istifadə edilir.

1952-ci ildən Türkiyədə ikinci cari Milli bibliografiya orqanı olan «Türkiyə məqalələr bibliografiyası» çap olunmağa başlayır. Bu Milli Kitabxanaya daxil olan elmə və mədəniyyətə dair dövrü nəşrlərin analitik olaraq məzmununu açan beynəlxalq səviyyəli bibliografik nəşrdir. 1950-ci ildə YUNESKO tərəfindən Parisdə keçirilmiş beynəlxalq konfransın tövsiyələrinə uyğun olaraq çap edilən bu nəşr rüblük nəşr olunurdu. Həmin konfransın qərarına müvafiq olaraq «Türkiyə məqalələr bibliografiyası»nda məqalələrin sərəlvhələri fransızca tərcümələri ilə birlikdə verilirdi. Belə ki, məqalələr təsvir olunarkən aşağıdakı məlumatlar verilirdi: sıra nömrəsi (hər ilin dörd buraxılışında nömrələmə ardıcıldır), müəllifin soyadı, elmi dərəcəsi və ya hərbi rütbəsi, adı, məqalənin sərəlvhəsi (əgər məqalə türk dilində çap olunmayıbsa, mötərizədə onun türkcə adı verilir), məqalənin fransız dilində sərəlvhəsi, dövrü mətbuatın ixtisar olunmuş adı, nömrəsi, buraxılış tarixi.

1964-cü ildən məqalələrin fransızca adları verilmir. «Türkiyə məqalələr bibliografiyası»nda da materiallar «Türkiyə bibliografiyası»nda tətbiiq olunan təsnifat əsasında qruplaşdırılır.

1952-1985-ci illər arasında üç aydan bir, yəni rüblük çap olunan «Türkiyə məqalələr bibliografiyası» 1986-cı ildən etibarən aylıq buraxılır. Göstərici üçün materimallar seçilərəkən əsasən elmi və mədəni dəyəri olan məqalələrə üstünlük verilir.

2003-cü ildən etibarən «Türkiyə məqalələr bibliografiyası» CD formasında aylıq olaraq yayımlanmağa başlamışdır. Onlardan istifadəni asanlaşdırmaq, yəni çap formasında olan tərtibatı qoruyub saxlamaq məqsədilə göstəriciyə aid RDF fayllarına da yer ayrılır. CD-də verilmiş məqalələrin sərlovhəsi Türk və İngilis dillərində olan axtarış proqramları ilə təmin olunmuşdur ki, bu da müvafiq bibliografik axtarışın səmərəliliyini təmin etmişdir.

Milli kitabxananın çap etdirdiyi «Türkiyə məqalələr bibliografiyası»nda əks olunan məqalələr haqqındakı bibliografik məlumatlar 1995-ci ildən etibarən İnternetdə də verilir.

Bütün bunlar Türkiyə cumhuriyyətində çap məhsulu haqqında müntəzəm, ardıcıl, hərtərəfli axtarış aparmağa imkan verir.

Türkiyədə müəyyən dövrlərdə digər cari Milli bibliografiya orqanları da çap olunmuşdur. Bunlardan «Seçilmiş qəzet məqalələri bibliografiyası», «Yeni kitablar» və digər nəşrləri göstərmək olar.

«Türkiyə Milli kitabxanası türk kitablarının bibliografik repertuarının yaradılması sahəsində də əsaslı işlər aparır. Hələ 1956-1957-ci illərdə kitabxana öz fondunda olan Türkiyədə ərəb əlifbası ilə çap olunmuş kitabların kataloqunu çap etdirmişdir. 1928-1929-cu illəri əhatə edən bu iki cildlik kataloqda 30 minə yaxın ədəbiyyat haqqında məlumat verilmişdir. Həmin kataloq ölkənin bütün iri kitabxanalarına göndərilmişdir. Bunda məqsəd Milli kitabxananın fondunda olmayan digər nəşrləri də aşkar etmək idi.

Milli kitabxana bir çox şəxslərdən daxil olan hədiyyələr və satın alma yolu ilə öz fondunu ərəb hərfləri ilə çap kitabları ilə daha da zənginləşdirmiş və 1964-1968-ci illər arasında kataloqun ikinci nəşrini çap etdirmişdir. 1971-ci ildə isə buna əlavələr buraxılmışdır.

1990-cı ildən mədəniyyət və Turizm Nazirliyi Milli kitabxana ilə birlikdə Türkiyə çap kitablarının toplu kataloqunun (TUVATOK) nəşrinə başlamışdır. Ərəb hərfləri ilə çap kitabları əhatə edən bu kataloqun hazırlanmasında Milli kitabxana ilə yanaşı ölkənin digər 157 kitabxanası da yaxından iştirak edir. 1729-1728-ci illəri əhatə edən bu göstəricidə bibliografik təsvirlərin düzülüşündə əlifba Prinsipi əsas götürülmüşdür. 2004-cü ilə kimi bu göstəricinin cəmi 6 cildi çap olunmuşdur ki, bunlar

da A-J hərflərini əhatə edir. Göstəricinin tərtibində dr.Müjgan Cunbur, Dursun Kaya, Niyazi Ünver və başaqları yaxından iştirak edirlər.

Bu layihə çərçivəsində ölkədə başqa dillərdə çap olunmuş kitabların göstəricisi də hazırlanıb nəşr edilmişdir. Belə ki, 2002-ci ildə Milli kitabxana Başkandlığı tərəfindən 1584-1986-cı illərdə ərəb, erməni və yunan dillərində çapdan çıxmış və Türkiyə kitabxanalarında saxlanılan əsərlərin biblioqrafik göstəricisi tərtib olunaraq buraxılmışdır. Burada 50760 əsər haqqında biblioqrafik məlumat verilir. Bu vəsaitin tərtibi iki mərhələdə həyata keçirilmişdir. İlk növbədə Türkiyə Milli kitabxanasının fondu əsas götürülmüş, daha sonra isə geniş diapazonda müxtəlif biblioqrafik mənbələrdə, arxivlərdə axtarış aparılmışdır.

Türkiyədə qeyri-latin şriftilə başqa dillərdə çıxmış əsərləri əhatə edən bu göstərici kompakt diskdə də buraxılmışdır. Bunu Milli kitabxananın sifarişi ilə Yayıncılıq LTD Nuvis Besari Araşdırmalar ve-si. Sti. hazırlamışdır.

Türkiyə Əlyazmalar Toplu kataloqunun (TUYATOK) Mədəniyyət nazirliyi nəzdindəki kitabxana və muzeylərdə, rəsmi qurumlarda, şəxsi kitabxanalarda olan əlyazma əsərləri haqqında biblioqrafik məlumat verir. 1978-ci ildən həyata keçirilən bu layihə çərçivəsində 2000-ci ilə kimi 424 2 cild çap olunmuşdur. Bunlarda da 3316 adda əlyazma əsəri bütünlükdə 6231 kitab əhatə edilmişdir.

2004-cü ildə Dursun Kaya, Niyazi Ünver, Selma Kutlu və HasanSoyak tərəfindən Türkiyə Əlyazmalar Toplu kataloqunun CD variantları hazırlanır İki CD-dən (CD-I-II) ibarət olan bu kataloqda 86.063 əsər / risalə haqqında məlumat verilir. Bundan başqa. Digər CD-lərin hazırlanması sahəsində də əsaslı iş aparılır.

2005-ci ildə «Türkiyə Əlyazmalar Toplu kataloqu»ilə əlaqədar CD-III hazırlanır. Kataloqun elektron variantı olan bu hissə ölkədə və xaricdəki bəzi kitabxanalarda olan türkcə əlyazmalar haqqında biblioqrafik məlumatı əks etdirir. Burada Türkiyənin bir sıra kitabxanaları ilə yanaşı, ABŞ, İtaliya, rusiya, İngiltərə, Misir, Fransa, Almaniya, Avstriya, Gürcüstan, İran, Vatikan, İrak, tatarıstan, Qazaxıstan və digər ölkələrin iri kitabxanalarında saxlanılan 40.250 əlyazma əsəri haqqında istifadəçilərə məlumat verilir.

TUYATOK CD-3 vasitəsilə müxtəlif elm sahələrinə dair əlyazma kitabları haqqında məlumatları ilə tanış ola bilmək mümkünlüyü də təmin edilmişdir.

TUBATOK və TUYATOK-un çap olunması əlyazma və ərəb hərflə türkçə olan kitabları, hər cür əlyazma sənədləri, türk, şərq və qərb inkunabulları, ikinci bir nüsxəsi qalmayan nadir əsərləri, hər hansı bir sənət və ya xatirə dəyəri olan kitabları, əsərlərini tamamlaya bilməmiş, yazarların qaralama halında olan kitab və məktublarını bir araya gətirmək, bunların çap kataloqlarını-əlyazma və ərəb hərflə çap əsərlərinin toplu kataloqunu hazırlamaq və istifadəçilərin xidmətinə təqdim etmək baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

2002-ci ildə Milli kitabxana tərəfindən dövrü mətbuata həsr edilmiş «Cumhuriyyət dövrü məqalələr bibliografiyası» adlı vəsait həm ənənəvi, həm də CD formasında hazırlanaraq istifadəçilərin xidmətinə təqdim edilmişdir. Burada «Türkiyə məqalələr bibliografiyası»nın nəşr olunmağa başladığı 1952-ci ildən əvvəl (1923-cü ildən başlayaraq) dərc edilmiş məqalələr haqqında bibliografik məlumat verilir. Başqa sözlə «Cumhuriyyət dövrü məqalələr bibliografiyası» 1923-1999-cü illərdə mədəni və elmi əhəmiyyəti olan dövrü nəşrlərdə dərc olunmuş məqalələr haqqında bibliografik məlumatı əks etdirir.

1973-cü ildə Türkiyə Cumhuriyyətinin 50-ci ildönümü münasibətilə «Cumhuriyyət dövründə bibliografiyanın bibliografiyası» adlı ikinci dərəcəli bibliografik vəsait də hazırlanıb çap edilmişdir.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi Türkiyədə çap olunan ümumi xarakterli göstəricilərdə materialın sistemləşdirilməsində onluq təsnifat sistemindən istifadə olunur. 1954-cü ildə bu təsnifat sistemi Milli kitabxana tərəfindən türk dilinə tərcümə edilmiş və ölkə daxilində yayılmışdır. Bununla da ölkədə bibliografik nəşrlərdə və kitabxanalarda tətbiq olunan təsnifat sisteminin standartlaşdırılması həyata keçirilmişdir.

Daha sonra onluq təsnifat sisteminin 18-ci nəşrinin türkçəyə tərcüməsi və tətbiqi sahəsində müəyyən işlər aparılsa da bu iş tamamlanmadığından heç bir nəticə verməmişdir. Lakin 1991-ci ildə 20-ci nəşri yayımlanmış olan onluq təsnifat sisteminin yeni nəşrinin türk dilinə tərcüməsi üçün yenidən fəaliyyətə başlanılır. Milli kitabxananın əməkdaşları olan Könül Böyüklimanlı və Tülin Egenin rəhbərliyi ilə onluq təsnifat sisteminin 20-ci nəşrinin tərcüməsi 1993-cü ildə başa çatır, və 4 cildə nəşr edilir. Həmin vaxtdan ölkədə bu nəşr tətbiq olunur.

Türkiyədə tətbiq olunan onluq təsnifat sisteminin 15-ci və 20-ci nəşrlərində 297. İslam dini və İslam elmləri» təsnifat cədvəli yarımçıq qalmışdır. Fayriye (Mercanlıgil) Gündoğdunun doktorluq dissertasiyası bilavasitə bu mövzuya həsr olunmuş və onun hazırladığı əsər 1997-ci il-

də Milli kitabxana tərəfindən nəşr edilərək yayımlanmışdır. Həmin əsər Türk kitabxanaşünaslığında islam elmləri ilə əlaqədar əsərlərin təsnifləşdirilməsində mövcud olan böyük bir boşluğu tamamlamaq üçün əsas hesab edilir. Eyni zamanda bu təsnifat Türkiyə Milli bibliografiya nəşrlərində də müvafiq ədəbiyyatın təsnifləşdirilməsində geniş tətbiq olunur.

ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. *Xələfov A.A., Mehdiyeva N.D. XX əsrdə Türkiyədə kitabxana işi (Qısa tarixi icmal) // Bakı Universitetinin Xəbərləri: Humanitar elmlər seriyası. -2008-№3. -S.231-241.*
2. *100 böyük türk. -B., 1991*

Rus dilində

1. *Рафиков А.Х. Библиографические указатели и печатных карточки Турции // Сов. библиография. -1961. -№1. -С.106-119.*

Г.С.ГАДЖИЕВА

НАЦИОНАЛЬНАЯ БИБЛИОГРАФИЯ ТУРЦИИ

РЕЗЮМЕ

Первые библиографические источники появились еще в XVII веке. Первая книга на Турецком языке была издано 1729 году. Несмотря на это, текущая национальная библиография возникла 1934 году, а ретроспективная только во второй половине XX века. В статье особое внимание удалено возникновению и развитию национальной библиографии в стране ,а так же, проанализировано современное состояние текущей национальной библиографии и изучены сводные каталоги турецких рукописей (ТУЯТОК)и печатных книг (ТУБАТОК).

Q.S.HADJIEVA

NATIONAL BIBLIOGRAPHY OF TURKEY

SUMMARY

The first bibliographic sources are appeared in Turkey as early as the seventeenth century. The first book in Turkish, was published in 1729. Despite this, the current national bibliography has arisen only in 1934 and retrospective bibliography in the second half of the twentieth century. In the article also paid special attention to the emergence and development of national bibliography in the country, as well as, reviewing the present state of the current national bibliographies and union catalogs Also were studied Turkish manuscripts catalogue (TUYATOK) and printed books catalogue (TUBATOK).